

OSMANLI KONUŞMA DİLİ

Yavuz Kartallıoğlu (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, Kesit Yayınları, İstanbul, 560 s.
ISBN: 978-605-9408-30-1

Mustafa ARGUNŞAH*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 253-264

Tarihî metinler üzerinde çalışan gramerciler genellikle yazılı metinleri kullanırlar ve bunlardan elde ettikleri malzeme ile herhangi bir konuda yayın yaparlar. Metinler üzerinde çalışırken sürekli “Yazı dili bir dilin gramerini ne derecede yansıtmaktadır?” sorusuyla karşılaşılır. Meseleye Türkçe merkezli baktığımızda, 10. yüzyıldan başlayarak çok geniş bir coğrafyada, farklı lehçelerin yazıya aktarımında bin yıl kullandığımız Arap alfabesiyle yazılmış metinler yazıldığı dönemin dilini ne kadar temsil edebilir? Özellikle Arap alfabesinin Türkçenin ünlülerini tam olarak yansıtamaması ve kalıplaşmış imla özellikleri dolayısıyla ek uyumlarının belirlenememesi gibi zorluklarla karşılaştığımızda, günümüzdeki ses kayıt imkânlarının geçmişte olmamasına hayıflanırız. Bu yüzden de tahmin ve yorumlardan hareketle birbirinden oldukça farklılaşan metin okuma biçimleri ortaya koyarız.

Tarihî dönemler içerisinde Osmanlı Türkçesi için durum biraz farklıdır. Batılı gramerciler 16. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, özellikle 18-20. yüzyıllarda Latin alfabesini kullanarak Osmanlı Türkçesiyle ilgili çeşitli gramer kitapları yazmışlar¹ ve bu tarihî lehçenin söz varlığını tespit etmişlerdir.² Hatta yalnız konuşma metinlerinden oluşan müstakil çalışmalar ortaya koymuşlardır. Türkiye Türkolojisi bu önemli eserleri ancak son yıllarda keşfedebildi. Bunların keşfi, üzerinde yapılan çalışmalar ve yayımlarla Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerine ait birçok fonetik sorun da aydınlatılmaya başlandı.

Bu aydınlanmanın en önemli kaynaklarından birisi Yavuz Kartallıoğlu tarafından hazırlanan *Osmanlı Konuşma Dili* adlı eserdir. Bu çalışmayla şimdiye kadar “Arapça ve Farsça söz varlığı ve tamlamalardan oluşan ağdalı bir dil”, Tanzimatçıların deyişimiyle ise “üç lisandan mürekkep bir lisan” olan Osmanlıca yahut Osmanlı Türkçesinin hiç de öyle olmadığı ortaya konulmuştur. Bu eksik ve yanlış tarifler ancak yazı dilinin bir kısmı için geçerli olabilir. Hâlbuki 16. yüzyıldan itibaren ister saray ve çevresinde isterse sokakta olsun, Türkçe bugünkünden çok da farklı konuşulmuyordu. Kartallıoğlu’nun kitabını inceledikten sonra vardığımız netice şu olmuştur: Fonetik

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, argunshah@erciyes.edu.tr

1 Burada Cosimo Comidas de Carbognano’nun *Pirimi Pirincipi della Gramatica Turca*’sını, Viguer’in *Elemens de La Langue Turque Ou Tables Analytiques de La Langue Turque Usuelle. Avec Leur Developpement*’ini, Giovanni Battista Montalbano’nun *Turcicae linguae per terminos latinus educta Syntaxis in usum eorum qui in Turciam missiones subeunt ad nutum sacrae congregationis de propoganda fide*’sini ve François de Mesgnien Meninski’nin *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones seu Grammatica Turcica*’sını anmak gerekir.

2 Yine François de Mesgnien Meninski’nin *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae* [daha sonra dört cilt olarak *Lexicon Arabico-Persico-Turcicum* adıyla yayımlandı]’unu, Bernardo da Parigi’nin *Vocabolario Italiano-Turhesco*’sunu, Pietro Ferraguto’nun *Dittionario della Lingua Turchesca*’sını, Filippo Argentini’nin *Regola del parlare turcho*’sunu ve Giovanni Molino’nun *Dittionario Della Lingua Italiana Turchesca*’sını hatırlatalım.

ve morfolojik bazı farklılıkları istisna kabul edersek, Oğuzların konuşma dilinde yaklaşık bin yıldır, pek fazla bir değişiklik olmamıştır. Bin yıllık sürecin herhangi bir döneminde yaşayan Oğuz soylu bir Türk insanı ile bugün Türkiye’de yaşayanlar bir sohbet meclisinde bir araya gelseler, birbirleriyle herhangi bir zorluk yaşamadan, gayet güzel anlaşabilirlerdi.

“Osmanlı Türkçesi tek bir dil miydi?” sorusunun cevabını Yavuz Kartallıoğlu’nun hazırlamış olduğu *Osmanlı Konuşma Dili* adlı eserde buluyoruz: Osmanlı Türkçesi tek bir dil değildi. O yüzyıllarda canlı olarak yaşayan birkaç dil vardı. Sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için, Osmanlı Türkçesini önce yazı ve konuşma dili olarak ikiye ayırmak gerekir. Sonra bunlar kendi içlerinde alt başlıklara bölünmelidir. Aynı dönemde değişik kalemler tarafından yazılan metinler arasında bile kimi farkların olduğunu alanla ilgilenen herkes bilir. Bir uçta ağdalı, Arapça ve Farsça kelime ve gramer yapılarıyla yüklü üst bir yazı dili, diğer uçta okuma yazma dahi bilmeyen büyük çoğunluğun kolayca anladığı basit bir konuşma dili yer almaktaydı. Bu iki uç arasında yazarın eğitimine, gramer bilgisine, kelime hazinesine ve hitap ettiği kitleye bağlı olarak ortaya koyduğu farklı yazı dilleri de vardı. Aynı ayırım konuşma dili için de geçerlidir. Osmanlı aydını karşısındakine “*Çeşminiz ruşen olsun!*” diye hitap ederken halk “*Gözünüz aydın olsun!*” demektedir. Aradaki fark bu kadar açıktır.

Eserin muhtevası

Kartallıoğlu, kitabını üç ana bölüme ayırmıştır: 1. Saray ve saray çevresinin dili. 2. Halkın dili. 3. Kısa konuşma metinleri.

Birinci bölüm, “Osmanlı padişahlarının dili”, “Hanların dili” ve “Saray çevresinin dili” alt başlıklarına ayrılmıştır. Saray çevresinin dili de kendi içinde “Padişah yakınlarının dili”, “Paşaların dili”, “Saraylıların dili” olmak üzere üç ayrı başlığa bölünmüştür. Buradaki padişahların konuşma metinleri Osman Gazi’den başlamakta, Orhan Gazi, I. Murat, Yıldırım Beyazıt, Timur, Çelebi Mehmet, II. Murat, Fatih Sultan Mehmet, II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman’la devam etmekte, IV. Mehmet’e kadar gelmektedir. Hanların diline ait metinleri Evliya Çelebi’nin Tebriz Hanı, Rumiyye Hanı ve Mehmed Giray Han’la konuşmaları oluşturmaktadır. Saray çevresinin dilini örnekleyen metinler ise, Şeyh Edebalı’den başlayıp Şehzade Mustafa, Hatice Sultan ve birçok paşanın konuşmasından meydana gelmektedir.

Halkın dilinin ele alındığı ikinci ana bölüm kendi içinde ikiye ayrılarak incelenmiştir. Önce Şeriye Sicilleri ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nden alınan metinlerle Akşehir (ve Karaman), Amasya, Ankara, Antep, Bolu, Çorum, İstanbul, Kayseri, Konya, Manisa, Trabzon halkının konuşma diliyle yarı Türkçe yarı kendi dilini konuşan azınlıkların diline yer verilmiştir. *Seyahatname*’den alınan İstanbul esnafının konuşmaları oldukça ilgi çekicidir. Kitabın buraya kadarki metinleri Arap harfli Osmanlı kaynaklarından alınmıştır.

Bundan sonraki bölümler Batılı gramercilerin kitaplarında yer verdikleri konuşma kalıplarıyla diyalog örneklerine dayanmaktadır. Halkın dilinin anlatıldığı ikinci bölümdeki metinlerin bazıları Arap harfli ve transkripsiyonlu verilmişken (Bianchi, Holderman, Catergian, Davids, Mallouf, Hindoğlu, Carbo-nano) bazıları yalnız

transkripsiyonlu olarak (Georgieviz, Hagopian, Bonelli-Iasigian, Harsany, Redhouse, Vaughan, Viguier) verilmiştir (Catergian'dan alınan metinlerin bazılarının Arap harfli biçimleri verilmemiştir.) Kitabın en geniş bölümü burasıdır. Özellikle Bianchi ve Catergian'ın metinleri kitapta önemli bir yer tutmaktadır. Yabancı gramercilerin kaleminden Osmanlı halkının konuşma dilinin anlatıldığı bölüm, "Konuşma kalıpları" ve "Konuşma diyalogları" başlıklarıyla ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, Viguier (1790)'den alınan ve 23 bölüm hâlinde verilen bir dolandırıcılık hikâyesi, Carbognano'nun *Gramatica Turca* (1794) adlı eserinin sonunda yer alan ve hem yazı diliyle hem de konuşma diliyle aktarılan beş masal, Mallouf'ta (1862) bulunan 19 mektup ile Ahmet Cevdet Paşa'nın hanımına ve oğluna yazdığı dört mektuba yer verilmiştir.

Yabancı yazarların Latin harfleriyle transkripsiyonlu olarak verdikleri metinler Kartallıoğlu tarafından orijinaline sadık kalınarak günümüz imlasına aktarılmıştır.

Carbognano'nun 18. yüzyılın sonlarında, 1794'te aynı metni hem yazı dili hem de konuşma diliyle vermiş olması bize her iki dili kıyaslama imkânı vermektedir. Yazı dilinde onlarca Arapça, Farsça kelime ve yapı bulunduğunu, 223 yıl önceki konuşma dilinin ise günümüze oldukça yakın olduğunu görebilmekteyiz. Her iki dili kıyaslamak için bir örneği okuyucularla paylaşmak istiyorum:

Bimari-i Zagan (yazı dili)

Bir zagan ziyade hasta ve sahib-i firas olup sağlığından meyus oldukda validesinden istida etdi ki cevami ü meabide varıp sağlığı için nice nezirler ede. Validesi dahi redd-i cevap edip dedi ki hatrıñ için ben bu hizmeti eda ederim, lakin korkarım ki zahmetim boşa gide; zira sen hal-i hayatıñda daima her secdegahı berbad ve cemi mihrabları alude ve telvis eder idiñ. Şindi ne yüz ile istersin ki ben seniñ için şifa recasına gidem ve bu reca dahi indallahi makbul u müstecab ola.

Hasta Çaylak Meselidir (konuşma dili)

Bir çaylak hasta olup sağlığından umudunu kesdikde anasına reca etdi ki ibadetgahlara varıp sağlığı için çok hayırlı niyetler eyleye ve anası dahi cevap verip dedi ki hatrıñ için ben bu hizmeti görürüm, lakin korkarım ki zahmetim boşa gide. Zira sen sağlığıñda daima ibadetgahları mihrabları ile murdarlar idiy, şindi ne yüz ile istersin ki ben seniñ için şifa recasına varayım ve bu reca dahi Allah'ıñ indinde makbule geçe (Kartallıoğlu 2017: 528-530).

Osmanlı Konuşma Dili'nin kaynakları

Yukarıda da bahsedildiği gibi, kitaptaki metinlerin bazıları Osmanlı dönemi eserlerinden alınmıştır. Osmanlı döneminde yazılmış birçok metinde konuşma metinlerine veya kısa diyaloglara rastlanmaktadır. Bu konuda mensur metinler bize bolca malzeme sunmaktadır. Metin içerisinde çoklukla diyaloglar (mükâleme) biçiminde sürdürülen konuşma cümleleri konuşan kişinin adı yazıldıktan sonra konuşma metni verilerek aktarılır. Kartallıoğlu kitapta bu metinleri yazar adından sonra

üst üste iki nokta koyarak göstermiştir. Yazar, kitaptaki Osmanlı dönemi konuşma metinlerini *Tevârih-i Âl-i Osmân* (Âşık Paşazade), *Naima Tarihi*, *Neşri Tarihi*, *Oruç Beğ Tarihi*, *Tevârih-i Âl-i Osmân* (Kemalpaşazade, IV. Defter) gibi mensur tarihî metinler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*; 16. yüzyıl İstanbul (Üsküdar) Kadı Sicilleri ve Ankara, Ayıntab, Kayseri, Konya, Manisa illerine ait 17-18. yüzyıl Şeriye Sicillerinden almıştır. Bu kaynaklardan alınan metinler kitapta transkripsiyonsuz, fakat devrin dil özellikleri korunarak verilmiştir.

Metinlerin alındığı ikinci grubu ise yabancı gramercilerin kaleminden çıkan metinler oluşturmaktadır. İlki 1567, sonuncusu ise 1910 yılında yazılan bu eserler kronolojik olarak şunlardır:

- Barthelomo Georgieviz, *De Tvrcarvm Moribvs Epitome* (1567),
 Jakab Nagy de Harsány, *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert* (1672),
 Thomas Vaughan, *A Grammar of the Turkish Language* (1709),
 Jean Baptiste Holderman, *Grammaire turque ou methode courte et facile pour apprendre la langue turque* (1730),
 Pierre François Vigner, *Éléments de la Langue Turque* (1790),
 Cosimo Comidas da Carbognano, *Primi pincipi della gramatica turca* (1794),
 Arthur Lumley Davids, *Grammaire Turke* (1836),
 Artin Hindoğlu, *Hazine-i Lugat ou Dictionnaire Turc-Français* (1838),
 Xavier Bianchi, *Le Nouveau Guide de la Conservation en Français et en Turc / Fransızca ve Türkçe Yeni Tekellüm Risalesi* (1852),
 Samuel Catergian, *Guide de Conservation Turc-Français-Allemand / Türk ve Fransız ve Alman Lisanlarından Müretteb Mükâlemat* (1855),
 James Redhouse, *Vade Mecum of the Ottoman Colloquial Language* (1855),
 Nassif Mallouf, *Grammaire élémentaire de la langue turque* (1862),
 V. Hovhannes Hagopyan, *Ottoman-Turkish Conservasion-Grammer* (1907),
 Luigi Bonelli - Stefano Iasigian, *İtalyanca Mükâleme ve Lugat Kitabı, Il turco parlato (lingua usuale Costantinopoli)* (1910).

Osmanlı Konuşma Dili'nden çıkarımlar

Osmanlı Konuşma Dili adlı kitabı okurken önemli gördüğümüz bazı tespitleri okuyucularla paylaşmak istiyorum. Tespitlerimiz şunlardır:

1. Osmanlı Türkçesi, Tanzimat aydınlarının tarif ettiği gibi “Arapça, Farsça ve Türkçeden mürekkep bir lisan” değildir. Bu tarif ancak yazı dili için geçerlidir. Yazı dili ise tek başına Osmanlı Türkçesini temsil etmez. Bu dili, yazı ve konuşma dili birlikte temsil ederler.

2. Osmanlı dönemi tarih metinleri, şeriye sicilleri ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nde bolca konuşma örneği bulunmaktadır. Bunların bazılarında yazı dili ile konuşma dilinin birbirinden kesin olarak ayrıldığı görülür. *Fetihname* gibi bazı eserlerde konuşma dilindeki tamlamaların yazı dilinden konuşma diline geçtiği tespit edilmektedir.

3. Yazı dili ile konuşma dilini birbirinden ayıran en belirgin özellik, yazı dilinde alıntı kelime, dil kalıpları ve aktarma kültür öğelerinin çokça bulunmasıdır. Yazı dilindeki Arapça ve Farsça kelimelerin yerini konuşma dilinde bunların Türkçeleri alır. Konuşma dilinde az sayıda Farsça tamlama ve alıntı kelime de kullanılmıştır.

4. Konuşma dilinde Arapça tamlamalar Farsça tamlamalara göre daha az kullanılmıştır.

5. Yazı dilinde kullanılan birçok Arapça ve Farsça kelime halkın diline inmediği için zamanla unutulmuş ve Türkiye Türkçesine yansımamıştır.

6. Alıntı kelimeler yazı dilinde kaynak dildeki özgün biçimlerini korurken halkın dilinde Türkçeleşme sürecine girmiş veya Türkçeleşmiştir. Bazı kelimelerdeki değişimler o kadar ileri gitmiştir ki özgün biçimleri tanınmaz hâle gelmiştir. Yani Osmanlı konuşma dilinde alıntı kelimeler yazıldığı gibi telaffuz edilmemiştir.

7. Alıntı kelimelerdeki uzunluklar okuyazarların konuşmasında kısmen korunmuş, halkın dilinde ise çoklukla kaybolmuştur.

8. Osmanlı saray ve çevresinin konuşma dili ile halkın konuşma dili arasında çok büyük farklılıklar yoktur.

9. Osmanlı konuşma dilinde birbirinden çok uzak olmayan en az iki seviye bulunmaktadır. Bunlar “okuyazar konuşması” ve “halk konuşması” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı okuyazarlarının dilinde halkın diline inmemiş bazı alıntı kelime ve yapılar bulunur. Halkın dilinde, okuyazarların dilinden kopyalanmış az sayıda da olsa alıntılar yer alır. Mesela, okuyazarlar “*Hayâ etmez misin?*” diye sorarken halk “*Utanmaz mısın?*” diye sormaktadır.

10. Yazı dilinde isim kısmı Arapça veya Farsça alıntı kelimelerden oluşan birleşik fiillerin yerine konuşma dilinde asıl fiiller kullanılmıştır. Mesela: *geşt ü gûzar etmek* yerine *gezmek*.

11. Arapça ve Farsça eş veya yakın anlamlı kelimeler yazı dilinde *ve*; *u*, *ü* bağlaçlarıyla bileştirilerek kelime zinciri oluşturulurken bunlar konuşma dilinde tek kelimeyle karşılanmıştır. Misal: Yazı dilindeki “*havf ü haşyetlerinden*” yerine konuşma dilinde “*korkularından*”. Konuşma dilinde Farsça *u/ü* bağlaçlarına yer verilmeyip yalnız Arapça *ve* bağlacı kullanılmıştır.

12. Konuşma dilinde bazı eskicil (arkaik) kelimeler varlığını sürdürmüştür: *anda* “orada, oraya”, *andan* “ondan”, *bile* (~ *bilenizce*, *bilence*) “birlikte”, *bolay* “belki”, *bulay* “böyle”, *bunda* “burada, buraya”, *bundan* “buradan”, *ilen/ılan* “ile”, *imdi* “şimdi”, *kanda* “nerede, nereye”, *kangı/hangı* “hangi”, *kani* “hani”, *niçe/nice* “nasıl”, *niçe* “ne kadar, çok”, *uşda* “işte” vb.

13. Konuşma dilinde Türkçe kelimelerdeki /ğ/ sesi /y/ olarak telaffuz edilmiştir. Bunlar Arap harfli metinlerde kef ile yazılmıştır: *beyen-* (< beğen-), *dey-* (< değ-), *deyiş-* (< değış-), *deyiştir-* (< değıştir-), *deyil / deyül* (< değil), *düyme* (< düğme), *eyer* (< Far. eger), *eysen-* (< eğlen-), *leyen* (< leğen), *öyren-* (< öğren-), *söyüş* (< söğüş) vb.

Bazı eklerde (veya kelime sonlarında) iki ünlü arasındaki /ğ/ sesleri de /y/leşmiştir: *beşliyin* (< beşliğin), *çekeceyim* (< çekeceğim), *çiftliye* “çiftliğe”, *dediyiniz* (< dediğiniz), *geldiyi* (< geldiği), *görüştüyüme* (< görüşdüğüme), *tükriüyiniz* (<

tükrüğünüz), *vereceyiniz* (< *vereceğiniz*), *yeleyimi* (< *yeleğimi*), *yemeyiniz* (< *yemeğiniz*) vb.

14. Konuşma dilinde Türkçe kökenli ve alıntı bazı kelimeler yazı dilinden farklı telaffuz edilmiştir. Bazı örnekleri şunlardır: *aferim* “aferin”, *agostos* “ağustos”, *ağnaşılmaz* “anlaşılmaz”, *ahor* “ahır”, *bağdaç* “bağdaş”, *baluk* “balık”, *begir* “beygir”, *biyüik / böyük* “büyük”, *brazer* “birader”, *bunnar* “bunlar”, *burak* “bırak-”, *buzuk* “bozuk”, *büyle* “böyle”, *çıvdır* “çıldır-” *cizme* “çizme”, *çoha* “çuha”, *darosu* “darısı”, *dayma* “daima”, *dayre* “daire”, *deha* “daha”, *dikkat* “dikkat”, *digne- / diyne-* “dinle-”, *doa* “dua”, *eşkinize* “aşkınıza”, *evel* “evvel”, *gey-* “giy-”, *gömiş* “gümüş”, *göndür-* “gönder-”, *göyercin* “güvercin”, *göynünü* “gönlünü”, *guruş ula* “kuruş ile”, *gücüle* “güçlülük, zorla”, *günneri* “günleri”, *gür-* “gör-”, *güster-* “göster-”, *güzet-* “gözet-”, *il* “yıl”, *ilac* “ilaç”, *ındık* “şimdi”, *isit-* “isit-”, *issicak ~ ısıcak ~ issicak* “sıcak”, *işallah* “inşallah”, *kada / kade* “kadeh”, *kave* “kahve”, *kef* “keyf”, *kuşşılık* “komşuluk”, *küprü* “köprü”, *lövrek* “levrek”, *met* “meth”, *mo’ammer* “muammer”, *oğra-* “uğra-”, *osan-* “usan-”, *ossun* “olsun”, *örkük* “ürkek”, *ötöy gün* “evvelki gün”, *pastorma* “pastırma”, *sahat* “saat”, *sauk* “soğuk”, *seyiz* “seyis”, *soal* “sual”, *soutmağa* “soğutmağa”, *sufra* “sofra”, *suñra* “sonra”, *süyle-* “söyle-”, *şindi* “şimdi”, *tavuk güksü* “tavukgöğsü”, *ümüz* “ümit”, *üp-* “öp-”, *üyle* “öyle”, *yahod* “yahut”, *yyaka-* “yık-”, *yokarı* “yukarı”, *yurul-* “yurul-” vb.

Bu kelimelerin Osmanlı döneminde her zaman böyle telaffuz edildiğini ileri sürmek pek iddialı olur. Unutmamalıdır ki bu metinler yabancı kişiler tarafından masa başında yazılmıştır. Yazarların Türkçeye ne kadar hâkim oldukları sorgulanabileceği gibi, kelimelerin telaffuzlarını doğru biçimde tespit edip etmedikleri de tartışılabilir. Aynı yazarın aynı metinde bir kelimeyi birden fazla biçimde yazıya geçirdiği örnekler de vardır. Farklı yazarların aynı kelimeyi farklı biçimlerle yazıya geçirdiklerini de eklediğimizde bu şüphelerin yersiz olmadığı anlaşılır.

15. *i-* ek fiili konuşma dilinde kendisinden önceki kelimenin son ünlüsüyle uyum sağlamıştır. Uyuma giren bazı örneklerde ikinci kelime ayrı yazılmıştır: *yoğudu* (< *yok idi*), *varıdı* (< *var idi*); *lazım imiş* (< *lazım imiş*), *şaşar ıdın* (< *şaşar idin*) vb.

16. Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerin sonlarındaki tonlu ünsüzler (b, c, d, g) özgün biçimlerini korumuşlardır:³ *cahd* 172 (Bianchi 1852: 49), *hoşnud* 221 (Holderman 1730: 188), *kitabçıya* 238 (Bianchi 1852: 134), *mahitab* 164 (Bianchi 1852: 74), *mektubda* 159 (Bianchi 1852: 63), *rakid* 163 (Bianchi 1852: 74), *sayid* 169 (Hagopian 1908: 243), *te’accüb* 166 (Bianchi 1852: 53), *teekid* “tekit” 172 (Bianchi 1852: 49) vb.

17. Osmanlı Türkçesi metinlerinde *-yor* ekinde önceki geniş ünlüler daralmamaktadır. Ayrıca ek, ince ünlülü kelime tabanlarına kalın ünlüyle geldiğinde kalınlık-incecik uyumu bozulmaktadır: *añlayor musunuz* 451 (Bonelli-Iasigian 1910: 95), *arayorsunuz* 244 (Bianchi 1852: 138), *başlayor* 294 (Catergian 1855: 82), *bekleyorum* 227 (Bianchi 1852: 83), *çalayorlar* 331 (Holderman 1730: 146), *deyorsunuz* 185 (Bianchi 1852: 67), *eneyor* 294 (Catergian 1855: 82), *etmeyorum* 189 (Bianchi 1852: 67), *giyeyorlar* 233 (Catergian 1855: 112), *isteyorsunuz* 296 (Catergian 1855: 122), *işlemeyor* 179 (Bonelli-Iasigian 1910: 52), *oynayor* 350 (Holderman 1730:

3 Burada örneklerden sonraki rakam kelimenin Kartalhoğlu’nun yayınındaki sayfa numarasını göstermektedir. Ayrıca içinde ise Batılı yazarın adı, kitabın baskı yılı ve örneğin geçtiği sayfa/sayfalar verilmiştir.

182), *söylemeyorum* 185 (Bianchi 1852: 67), *söyleyorsunuz* 185 (Bianchi 1852: 67), *uyuyor* “uyuyor” 232 (Catergian 1855: 112), *uymuyor* 164 (Bianchi 1852: 74) vb.

Ünsüzle biten fiillerden sonra *-yor* eki geldiğinde yardımcı ünlü çoklukla dar, bazen geniş olmaktadır:

Geniş ünlülü: *donuyor* 350 (Holderman 1730: 182), *gideyoruz* 445 (Catergian 1855: 174), *sıkıyor* 233 (Catergian 1855: 112), *yağıyor* 350 (Holderman 1730: 182) vb.

Dar ünlülü: *gidiyorlar* 363 (Redhouse 1855: 307), *görüştüyorum* 479 (Viguiet 1790: 299-340), *öyreniyorum* 449 (Hindoğlu 1829: 95), *sarsılıyorum* 446 (Catergian 1855: 174) vb.

Bianchi'nin metinlerinde *-yor* eki ünsüzlerden sonra yardımcı ünlü almadan doğrudan fiile bağlanmaktadır: *edyor* 165 (Bianchi 1852: 74), *edyorsunuz* 168 (Bianchi 1852: 47), *esyor* 165 (Bianchi 1852: 74), *gelyor* 165 (Bianchi 1852: 74), *gidyor* 184 (Bianchi 1852: 43), *işidyor* 185 (Bianchi 1852: 67), *tanyor musunuz* 301 (Bianchi 1852: 98), *veryorum* 168 (Bianchi 1852: 47), *yapyorsunuz* 189 (Bianchi 1852: 67) vb.

Şimdiki zaman eki Holderman'ın metinlerinde *-yor* / *-yör* / *-yür* olarak farklı biçimlerde tespit edilmiştir: *bekleyör* 372 (Holderman 1730: 152), *donuyor* 350 (Holderman 1730: 193), *gideyörsünüz* 359 (Holderman 1730: 193), *ideyürdi* “idiyordu” 300 (Holderman 1730: 182), *isteyörsin* 223 (Holderman 1730: 188), *itdiriyördüm* 370 (Holderman 1730: 193), *yağıyor* 350 (Holderman 1730: 193), *yemeyörsin* 222 (Holderman 1730: 188).

18. 15. yüzyıldan başlayarak Batılılar tarafından genellikle Latin harfleri ile hazırlanan gramer ve sözlüklerde konuşma metinlerine yer verilmiştir. Bunların amacı Türkçeyi öğrenmek ve ilgilenenlere öğretmektir. Bu eserleri, sanki günümüz için çözümlenmiş ve yazıya geçirilmiş bir tür *ses kaydı* olarak düşünmek gerekir. 18. yüzyılın sonundan itibaren yazılan çeviri yazılı metinlerde Türkçenin her bir ünlü ve ünsüzü için ayrı harfler kullanılmıştır. Bunlar Osmanlı dönemi Türkçesiyle ilgili birçok fonetik sorunun çözümlenmesine yardımcı olmaktadır. (Kartallıoğlu: 2017: 20)

Bu transkripsiyon metinleri, Osmanlı Türkçesinin fonetiğini anlamada ne derece önemlidir?

Latin harfli metinlerden hareket ederek Türkçenin fonetik sorunlarını çözümlemek için bu metinlerde birlik ve uyum olması gerekir. Peki bu metinlerde birlik var mıdır? Metinler üzerinde yaptığımız kısa bir çalışmada bunun olmadığı tespit edilmiştir. Mesela 18-19. yüzyıl metinlerinde dudak uyumu sağlanmış mıdır? Bu soruyla ilgili daha önce verilmiş olumlu cevaplar bulunmaktadır. Fakat eldeki metinler bunun kesin olmadığını, hâlâ kimi eklerin yalnız düz, kimilerinin de yalnız yuvarlak ünlülü olarak kullanıldığını göstermektedir. Kartallıoğlu'nun yayımladığı Latin harfli metinler üzerinden birkaç konuda fonetik sorunların çözümlenmediği araştırılmıştır. Sonuçlar şöyledir:

18.a. η sesi

Batılı gramercilerin, metinleri verirken Arap harfleriyle birlikte Latin harfli biçimlerini de vermeleri özellikle 18 ve 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesi için epey yol gösterici olmakta, birçok sesle ilgili olarak bu metinler üzerindeki çalışmalar yapılmadan önceki bilgilerimizi değiştirmemize yol açmaktadır.

19. yüzyılda sağır kef'in telaffuzda kullanılıp kullanılmadığı meselesi, üzerinde değerlendirme yapılmasını gerektiren bir konudur. 1 Kasım 1928 tarihinde Arap harflerinin kaldırılmasına kadar yazılan bütün metinlerde bu harf gösterilmişse de telaffuzda 19. yüzyılda *nun* sesine döndüğüne işaret eden birtakım bilgilerimiz mevcuttur. Ahmet Cevdet Paşa, 1852 (Rumi 1268) yılında yayımladığı *Medhal-i Kavâid* adlı eserinde, “(ك) kâf bazen (ن) nun gibi söylenip sağır kâf denilir ve üzerine üç nokta konur (sana, bana) سنا سنا gibi.” (Özkan 2000: 25) diyerek sağır kefin bazen nun gibi telaffuz edildiğini belirtir. *Kavâ'id-i Osmâniyye*'nin yeni bir düzenlemesi olarak H. 1303/M. 1885'te yayımlanmış olduğu *Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye* adlı eserinde “Muallimîne Talimat” başlığı altında öğretmenleri uyarırken vermiş olduğu bilgilerde Osmanlı harflerini (huruf-ı Osmâniyye) saydıktan sonra “Türkçede bir de sağır kâf vardır ki şimdi nûn gibi telaffuz olunur. *Sana* (سنا) *bana* (بنا) gibi. Lede'l-hâce [= ihtiyaç görüldüğünde] bu dahi diğer kâflardan tefrik olunmak lâzım geldiğinden üzerine bir nokta vaz' ıla (گ) suretinde yazılacaktır.” (Karabacak 2007: 28) diyerek *Medhal-i Kavâid*'de sağır kefin bazen nun gibi telaffuz edildiğini belirtirken, bu eserinde “bazen” ifadesini tamamen kaldırarak bu sesin artık kaybolduğunu belirtmiştir.

Osmanlı döneminde yazılan Arap harfli metinlerin hemen hemen tamamında /ŋ/ sesi için ك harfinin kullanıldığını biliyoruz. Fakat Latin harfli metinlerde durum biraz karışıktır: *Sabahınız hayr olsun* (Hindoğlu 1829), *sabahınız hayr ola efendim* (Bianchi 1852), *sabahlarınız hayr olsun* (Redhouse 1855), *sabahınız hayr ola* (Mallouf 1862), *hoş geldiniz* (Hagopian 1907) örneklerinde /ŋ/ sesi kullanılırken aynı dönemde yayımlanan bazı eserlerde *sabahınız hayr olsun efendim* (Catergian 1855), *sabah şerifiniz hayr olsun* (İasigian 1910) örneklerinde olduğu gibi, bu sesin yer almadığı görülür. Son iki yazar ya /ŋ/ sesinin varlığına dikkat etmediler ya da bu ses gerçekten iyice zayıflamış ve /n/ sesine dönmüş olmalıdır. /ŋ/ sesini gösteren yazarlardan Hindoğlu, Bianchi ve Mallouf'un eserlerinde metinlerin Arap harfli biçimlerinin de verildiğini belirtelim.

18.b. Ünsüz uyumu

Osmanlı Türkçesinde ünsüz uyumu var mıdır? sorusu birçok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle tonsuz ünsüzlerden sonra /d/ ile başlayan eklerin ünsüz uyumuna girip girmedikleri konusu önemlidir. Mesela, Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul* adlı kitabında 14. yüzyıl metni *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de bu sesi taşıyan eklerin uyuma girdiğini varsaymış ve metni çeviri yazıya öyle aktarmıştır: *işittiler* (s. 245), *işikte* (s. 247), *kulakta* (s. 249), *koptı* (s. 249), *kudrattan* (s. 249), *duttı* (s. 253), *açtı* (s. 255), *kılıptur* (258), *ittügin* (Tulum 2000: 263). Birçok Türkolog da bu sistemi benimsemiş ve metinlerde aynı yolu takip etmiştir. Arap harfli Osmanlı metinlerinden hareketle bu uyumu tespit etmek zordur. Latin alfabesiyle yazılmış metinler bu konuda yardımcı olmaktadır. Develi de Osmanlı Türkçesinde iç seste D grubu eklerin genellikle dal ile, bazı metinlerde bilhassa görülen geçmiş zaman ekinin t (ت) ile yazıldığını görüldüğünü (Develi 1995: 157), Tulum ise Meninski'de tonlu-tonsuz benzeşmesinin kurallı durumu için çok sayıda örnek bulunduğunu, ancak söyleyişteki benzeşirmenin birçok ekin tek şekilli kalıplara sahip olması yüzünden yazılıştaki görülmediğini belirtir (Tulum 2011: 156-157). Kartallıoğlu da 16-18. yüzyıl metinleri

üzerinde yaptığı çalışmada, Osmanlı alfabesiyle yazılan bütün dönemlerde başında /d/ sesi bulunduran eklerin (D sınıfı ekler) tamamen dal harfiyle yazıldığını (Kartallıoğlu 2011: 562) söyler.

Osmanlı Konuşma Dili adlı kitap üzerinde yaptığımız tarama çalışmalarıyla şu sonuçları elde ettik:

a. Ünsüzlerin Vaughan, Bianchi, Bonelli-Iasigian, Catergian ve Holderman'ın yazdığı (18-20. yüzyıl) metinlerde uyuma girmediği görülür:

'*afyetedir* 181 (Bianchi 1852: 43) (krş. aynı sayfa: '*afyettedir*'), *buçukdur* 179 (Bonelli-Iasigian 1910: 52), *buracıkda* 220 (Holderman 1730: 188), *çalışdınız* 157 (Bianchi 1852: 57), *çekdir* 220 (Holderman 1730: 188), *çıktdı* 393 (Vaughan 1709: 54), *çokdur* 393 (Vaughan 1709: 54), *geçdi* 394 (Vaughan 1709: 54), *hakakatda* 154 (Bianchi 1852: 55), *hoşdur* 161 (Bianchi 1852: 74), *içdüm* 371 (Holderman 1730: 152), *işitdim* 158 (Bianchi 1852: 63), *itdikden* 223 (Holderman 1730: 188), *itdiriyördüm* "ettiriyordum" 370 (Holderman 1730: 152), *kaçda* 180 (Bonelli-Iasigian 1910: 52), *kaçdır* 179 (Bonelli-Iasigian 1910: 52), *karanlıktır tutdu* 164 (Bianchi 1852: 74), *latifdir* 161 (Bianchi 1852: 74), *olmakdır* 154 (Bianchi 1852: 55), *se'adettir* 171 (Bianchi 1852: 58), *sertdir* 210 (Catergian 1855: 42), *soğuktur* 162 (Bianchi 1852: 74), *tarafdan* 159 (Bianchi 1852: 63), *tutdu* 163 (Bianchi 1852: 74), *üçden* 243 (Davids 1836: 165), *vakıttır* 210 (Catergian 1855: 42), *yokdur* 154 (Bianchi 1852: 55) vb.

b. Harsany'nin yazdığı metinlerde ise (Harsany 1672: 58-80) tonsuz ünsüzler uyuma girmiştir:

açtur 211 (Harsany 1672: 58-80), *açiktur* 212 (Harsany 1672: 58-80), *aşçılara* 219 (Harsany 1672: 58-80), *bastılar* 216 (Harsany 1672: 58-80), *bomboştur* 212 (Harsany 1672: 58-80), *çoktan* 217 (Harsany 1672: 58-80), *dalmıştır* 218 (Harsany 1672: 58-80), *geçmemiştir* 212 (Harsany 1672: 58-80), *getti* 213, *içtüm* 216 (Harsany 1672: 58-80), *iradettür* 218 (Harsany 1672: 58-80), *konukçı* 212 (Harsany 1672: 58-80), *layiktur* 215 (Harsany 1672: 58-80), *saukta* "soğukta" 212 (Harsany 1672: 58-80), *şaraptan* 215 (Harsany 1672: 58-80), *verilmiştir* 215 (Harsany 1672: 58-80), *yoktur* 214 (Harsany 1672: 58-80).

Harsany tarafından 1672 yılında yazılan metinlerde ünsüzler uyuma girmişken, iki yüz yıl sonra yazılan metinlerde aynı ünsüzlerin hâlâ uyum dışında kalmış olmaları metinlerin güvenilirliğiyle ilgili şüpheleri artırmaktadır. Bunların hangisi doğrudur? Eğer Harsany'nin metinleri doğruysa diğerlerinin güvenilir olmadıkları ortaya çıkmaz mı?

18.c. ml/mU soru eki

17. yüzyıla kadar Anadolu sahası metinlerinde soru eki düz ünlülü idi. Kartallıoğlu'nun tespitlerine göre, 18. yüzyıldaki Arap harfli metinlerinde tamamen düz ünlülü iken Latin harfli metinlerde karışıktır. Araştırmacı Arap harfli metinlerdeki imlanın kalıplaşmayla yazıya yansımadığını, bu yüzden de konuşma dilini yansıtmadığını düşünmektedir (Kartallıoğlu 2011: 232).

Osmanlı Konuşma Dili'nden taradığımız 18 yüzyıl metinlerinden şunları elde ettik:

Soru eki Vaughan'da ve Holderman'da yalnız düz ünlüdür: *durur mı* 394 (Vaughan 1709: 54), *gemiler midür* 325 (Vaughan 1709: 66), *yok midur* 394 (Vaughan 1709: 54); *deyül mi* 331 (Holderman 1730: 146), *eyü midür* 371 (Holderman 1730: 152), *330 getürdün mi* (Holderman 1730: 146), *souk midur* 350 (Holderman 1730: 182), *yazdun mı* 396 (Holderman 1730: 152), *yok mı* 370, (Holderman 1730: 152)

Viguiet ve Carbognano'da yuvarlak ünlülü tabanlara yuvarlak, düz ünlülü tabanlara düz ünlülü ekler gelmiştir: *aldın mı* 486 (Viguiet 1790: 299-340), *bu mu* 514 (Viguiet 1790: 299-340), *deyil mi* 489 (Viguiet 1790: 299-340), *gördün mü* 479 (Viguiet 1790: 299-340), *verir misin* 476 (Viguiet 1790: 299-340), *yatakda mısınız* 477 (Viguiet 1790: 299-340); *bizim mi* 388 (Carbognano 1794: 657), *hoş musun* 423 (Carbognano 1794: 144), *olur mu* 387 (Carbognano 1794: 657), *söyleyim mi* 388 (Carbognano 1794: 657), *unutduj mu* 387 (Carbognano 1794: 657).

Yukarıda 18. yüzyıla ait dört metinden örnekler alınmıştır. İlk örnek yüzyılın başlarında, ikincisi ortalarına, üçüncü ve dördüncü de sonlarına doğru kaydedilmiştir. Buradan şu sonuca varabilir miyiz? 1709 ve 1730 yılında yalnız düz ünlülü olan soru eki 1790-1794'te yuvarlaklaştı ve uyuma girdi? Bunu söyleyebilmek için bundan sonraki örneklerin çoklukla uyuma girmiş olması gerekir.

19. yüzyıl metinlerine bir göz atalım.

Malouf, Hindoğlu, Bianchi, Redhouse vb.nden alınan metinlerde düz ünlülü kelime tabanlarına düz, yuvarlak ünlülü kelime tabanlarına ise yuvarlak ünlülü ekler gelmiştir: *alıyor musunuz* 319 (Mallouf 1862: 118), *alıyor musun* 349 (Hindoğlu 1829: 96), *buyurur musunuz* 355 (Bianchi 1852: 162), *çok mudur* 319 (Mallouf 1862: 118), *dönüyor mu* 318 (Mallouf 1862: 118), *geliyor mu* 318 (Mallouf 1862: 118), *öksürüyor musunuz* 319 (Mallouf 1862: 118), *sürür mü* 319 (Mallouf 1862: 118), *tükürüyor musunuz* 319 (Mallouf 1862: 118), *uyudunuz mu* 428 (Bianchi 1852: 102), *yuduyor musunuz* 320 (Mallouf 1862: 118), *yürük mü* 362 (Redhouse 1855: 307) vb.

acı midir 319 (Mallouf 1862: 118), *etdiñiz mi* 374 (Bianchi 1852: 81), *etdiniz mi* 376 (Catergian 1855: 30), *ettiniz mi* 318 (Mallouf 1862: 118), *kabz mı mülayim misiniz* 319 (Mallouf 1862: 118), *kuvvetli mi* 375 (Bianchi 1852: 81), *terler misiniz* 319 (Mallouf 1862: 118), *tutar mı* 319 (Mallouf 1862: 118), *var mı* 318 (Mallouf 1862: 118), *yeyecek misiniz* 375 (Bianchi 1852: 81).

Aynı yüzyılda Davids'in metinlerinde soru ekleri düz ünlüdür: *eyü midür* 373 (Davids 1836: 161), *getürdünj mi* 333 (Davids 1836: 167), *olur mı* 333 (Davids 1836: 167), *yok mı* 373 (Davids 1836: 161). Bu metnin imlanın etkisinde kaldığını, bu yüzden dudak uyumunu metne yansıtmadığını düşünebiliriz.

18. yüzyıl için sorduğumuz soruyu 19. yüzyıl için de sorabiliriz. 19. yüzyılda aynı on yıl içerisinde yazılan üç metinde *ettiniz mi* kelimesinin üç farklı biçimde yazıya geçirilmesi bu metinlerin güvenilirliğinin sorgulanmasını gerektirir: *etdiñiz mi* 374 (Bianchi 1852: 81), *etdiniz mi* 376 (Catergian 1855: 30), *ettiniz mi* 318 (Mallouf 1862: 118).

18.ç. -mİş/-mUŞ öğrenilen geçmiş zaman eki

Kartalhoğlu'nun tespitlerine göre, *-mİş* eki 16. yüzyıl metinlerinde daima düz ünlüdür (Kartalhoğlu 2011). Fakat 17. yüzyıl metinlerinden *Delâil-i Nübüvvet-i*

Muhammedî ve Şemâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedî (1674) adlı eserde yuvarlak tabanlara gelen 85 örneğin 82'sinde (% 96) uyuma girmiş olması ilgi çekicidir (Kartallıoğlu 2011: 136-137). Kartallıoğlu, diğer eserlerde ek tamamen düz ünlülü gelirken yalnız bu eserde uyuma girmiş olmasını “Belli bir ağzın tesiri var mıdır?” diye düşünse de bu, 17. yüzyılda, yuvarlak tabanlardan sonra uyumun başladığının söylenebileceği kanaatindedir. Yazar, uyumun eserin yazıldığı 1674'ten daha eskiye götürülebileceğini de belirtir (Kartallıoğlu 2011: 137). Tulum'un Meninski'nin *Thesaurus*'u, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine ve başka metinlere dayanarak yaptığı tespitlere göre 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki -mış daima düz ünlülü olarak kullanılmıştır (Tulum 2011: 120, 122). Kartallıoğlu, 18. yüzyılın Arap harfli metinlerinde öğrenilen geçmiş zaman ekinin az da olsa yuvarlak ünlülü örneklerini tespit etmiştir. Mesela *Şerh-i Vasiyyet-i Birgili*'de ekin yuvarlak biçimi, düz ünlü kelime tabanlarında 2, yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında ise 6 örnekte tespit edilmiştir (Kartallıoğlu 2011: 138). Latin harfli metinlerden Viguier'de *olmuş* kelimesi dışında uyuma bağlandığını, bu dönemde aydınların olmuş, halkın olmuş biçimini kullandığını belirtir. Ayrıca araştırmacı Carbognano'da bu ekin dudak uyumuna bağlandığını tespit etmiştir (Kartallıoğlu 2011: 139).

İkinci olarak merak ettiğimiz konu *-mış* öğrenilen geçmiş zaman ekinin ne zaman yuvarlaklaştığıdır. Kartallıoğlu'nun verdiği Latin harfli metinlerden hareketle bunu tespit etmeye çalıştık. 18. yüzyıl örnekleri ekin hem düz hem yuvarlak olduğunu gösteriyor. Fakat yazarlar arasında bu konuda da birlik yoktur. Ek, Vaughan'da yalnız düz ünlülü, Holderman'da karışık, Viguier ve Carbognano'da ise dudak uyumuna girmiş bulunmaktadır:

bulunmuşum 500 (Viguier 1790: 299-340), *doğmuşdur* 422 (Holderman 1730: 144), *dıymuş* 485 (Viguier 1790: 299-340), 495 *komuş* (Viguier 1790: 299-340), *kurulmuşdur* 221 (Holderman 1730: 188), *olmuşlar* 387 (Carbognano 1794: 657), *suluymuş* 394 (Vaughan 1709: 54).

Öğrenilen geçmiş zaman eki 19. yüzyıl metinlerinde dudak uyumuna girmiştir. Yuvarlak ünlülü bazı örnekleri şunlardır:

konulmuşdur 328 (Catergian 1855: 168), *olmuş* 551 (Mallouf 1862: 133), *olmuşsunuz* 542 (Mallouf 1862: 126), *olunmuşdur* 552 (Mallouf 1862: 134), *sökülmüş* 430 (Bianchi 1852: 113).

Sonuç

Yavuz Kartallıoğlu tarafından hazırlanan *Osmanlı Konuşma Dili* adlı kitap Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinin tartışılması ve aydınlatılması için önemli metinler sunuyor. Elimizdeki kitap, kamuoyunda ve bazı aydın çevrelerde bilinenin aksine, Osmanlı Türkçesinin anlaşılmasız bir dil olmadığını, yazı dili her ne kadar alıntı unsurlarla anlaşılması güç duruma gelmiş olsa da konuşma dilinin bugünkü gibi saf, temiz ve anlaşılır olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, kitapta yer alan hem Arap harfli Osmanlı metinleri hem de Batılı gramerciler tarafından Latin harfleriyle verilen metinler üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar Osmanlı Türkçesinin birçok fonetik meselesini de çözmeye yardımcı olacaktır.

Klasik Osmanlı Türkçesi üzerine yaptığı titiz çalışmalarıyla tanıdığımız Dr. Yavuz Kartallıoğlu'nu bilim dünyasına bu değerli kitabı kazandırdığı için candan kutluyorum. Yayımladığı bilimsel kitaplarla Türkoloji kütüphanemizi genişleten Kesit Yayınlarına da bütün meslektaşlarım adına şükranlarımı sunuyorum.

Kaynakça

- DEVELİ, Hayati (1995). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARABACAK, Esra (2007). *Ahmet Cevdet Paşa, Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmâniyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, TDK Yay., Ankara.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2017). *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ÖZKAN, Nevzat (2000). *Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-i Kavâ'id*, Ankara: TDK Yayınları.
- TULUM, Mertol (2000). *Tarihi Metin Çalışmalarında Usul*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- TULUM, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.

